

Keelekorraldusteooria¹

Hoolimata 20. sajandi jooksul mitmelt poolt tehtud vastavatest ettepanekutest ja kavade skitseerimisest, ei ole seni olemas ühtegi katset ei üldise ega eri keelte keelekorraldusteooria väljatöötamiseks. Kuigi põhimõttelised takistused on nüüd enamvähem kõrvaldatud ka teoreetiliste lingvistide poolt ja üldiselt tunnustatakse niihästi teadlikkuse ja tahte osatähtsust keelearengus kui ka seda, et lingvistid peaks tegelema ka keelekorraldus-küsimustega, ei ole seni olemas praktilist lingvistikat, nagu vastavat distsipliini võiks nimetada (jättes kõrvale küsimuse, kas see nimetus on kõige õnnestunud). Mitmesuguste keelte õigekeelsus-käsiraamatutes opereeritakse ikka veel ainult väärade ja õigete keelenditega, jättes enamasti täiesti põhjendamata, miks üks või teine vorm on õige või väär. Puuduvad sageli isegi põhimõtted, kõnelemata mingist sünteetilisest teooriast või filosoofiast, millel kogu, sageli väga range ja juuksekarva lõhestav normimine baseerub. Tegelikult näivad õigekeelsus-käsiraamatutes ja artiklites kõigis maades domineerivat pruugipärasuse ja omapärasuse põhimõtte ehk purism tugevamal või nõrgemal kujul. Õigeks peetakse seda, mis on keeles tarvitusel, kusjuures ühed arvestavad nn.paremat pruuki või paremate kirjanike keelt, teised linlaste või haritlaste kõnekeelt ehk ühiskeelt, kolmandad ka alama rahva-kihi ja murdekeelt. Väga tugevad on kõigis maades ka puristlikud tendentsid: õigeks peetakse seda, mis leitakse olevat omapärane vastava keelele. Mis on sellise olukorra põhjuseks?

Põhjusi on kaks. Esimeseks põhjuseks on huvi puudus. Lingvistidel puudub huvi keelekorraldus-küsimuste vastu, seepärast nad ise ei tegele nende küsimustega muul viisil kui ainult möödaminnes ja vahel pealiskaudselt sõna võttes ning seepärast nad ei ole äratand vastavat huvi ka järeltulevas lingvistide põlves — oma õpilastes. Kahetsetaval kombel ei ole ka noortel endil tekkinud huvi keelekorraldus-küsimuste vastu, või kui see huvi ongi mõnel olnud enne lingvistiliste õpingute algamist, siis on selle suretand traditsiooniline lingvistika õpetus ülikoolis.

Teiseks põhjuseks on keelekorralduse probleemistiku keerulisus ja teoreetilise lingvistika praegune tase, kus veel väga vähe on sünteese ja just nendes keelearengu kõige tähtsamates küsimustes, mis on olulised praktilise lingvistikale. Keelekorraldusteooria peab rajanema keele olemuse, arengu ja selle tegurite tundmisele. Need küsimused on aga sügavamas mõttes enamasti veel kaunis tumedad teoreetilises ling-

¹ Käesolevas artiklis on katseks uudisena jäetud ära: 1) konditsionaali isikulõpud, 2) adjektiiv-atribuudi kongruents silbipikkuse käandelõpu puhul.

vistikas ja siin ning seal avaldatud vastused nende küsimustele on enamasti väga nõrga faktilise põhjendusega. See maksab eriti morfoloogia arengutendentside kohta. Nende küsimuste lahendus selleski ulatuses, mida lubavad teoreetilise lingvistika poolt teostatud uurimuste praegused tulemused, nõuab suurt eruditsiooni ja maailma kõigi keelkondade arvestamist. Oleks ränk eksitus nende küsimuste lahendamist rajada näit. ainult soome-ugri või indo-euroopa või nende mõlema keelkonna faktide tundmisele. Sama tähtis on arvestada näit. hiina ja teisi Kaug-Ida keeli, Aafrika neegrikeeli ja Ameerika indiaanlaste keeli. Kuna ükski teadlane ei suuda tungida maailma kõigi keelkondade detailidesse ja vastavas kirjanduses olevaid fakte võidakse mitte-spetsialisti poolt kergesti tõlgitseda valesti, siis on tarvilik, et iga maa, ka väikeriikide ülikoolides oleks olemas vähemalt kõigi tähtsamate keelkondade jaoks eri õppetoolid, kust üldlingvistiliste probleemidega tegelevad keeleteadlased võiks saada abi ja nõu kõigis vastava keelkonna eriküsimustes. Sama hädavajalik on üldlingvistika õppetooli rajamine igasse ülikooli. Kuigi üldlingvistika on kujunenud suureks omaette distsipliiniks mitme alaharuga, puuduvad suuremas osas ülikoolides selle jaoks eri õppetoolid. Kuid ühelgi ühe keele või keelkonna eriuurimisele pühendunud teadlasel ei ole võimalik olla kursis kõigi moodsa üldkeeleteaduse küsimustega; see nõuab täiesti eri isikut, kelle erialaks on ainult üldlingvistika. Üldkeeleteadusega kõige lähemas seoses peaks muidugi seisma praktilise lingvistika õppetool.

Et teoreetilised lingvistid on seni väga vähe ja pealiskaudselt tegelnud lingvistika suurte küsimustega ega pole püüdnud anda sünteesi seni saavutatud üksik-uurimuste tulemustestki, ei sõltu mitte ainult sellest, et senised uurimused, eriti suurema osa keelkondade ajaloo puudulik tundmine ei võimalda veel teha sünteesi kuigi suures ulatuses, vaid osalt ka vastava huvi puudusest ja iganend keelefilosoofiast ja kohati meetoditestki. Osa lingvistiliste uurimuste lugemisel jääb paratamata mulje, et uurija eesmärgiks on olnud ainult registreerida kõik keeles toimunud muudused lähtudes mingist oletatavast algkujust ja iga muutuse kohta kindlaks teha, kas see on »häälikseaduslik» või »analooiline». Huvi puudusest suuremate probleemide ja sünteeside vastu ning horisondi kitsusest on tingitud ka piiratus materjalide kogumisel. Murdeuurimine kipub kohati piirduma peamiselt sõnavara ja häälikulooga, kuna keelekorralduse ja keelearengu seisukohalt kõige tähtsama ala morfoloogia, samuti ka süntaksi materjalide kogumisele pannakse vähe rõhku. Täiesti puudub enamasti ühiskeele, linlaste, haritlaste ja noorema generatsiooni kõnekeele süstemaatiline uurimine, kuigi see

materjal on kergesti ligipääsetav ja see ala on väga tähtis just moodsa keeleühiskonna ja keele uuemate tendentside kindlakstegemisel, seepärast eriti tähtis ka keelekorralduse seisukohalt. Piiratud ulatuses on siin vasta-
vaid uurimusi sooritatud näit. Prantsusmaal ja Ameerika Ühendriikides.

Ideaalne aeg kõigi suuremate probleemide lahendamisele asumiseks oleks muidugi see, kui on kindlaks tehtud või rekonstrueeritud kõigi keelte ajalugu algusest kuni tänapäevani. Kõnelemata sellest, et niikaugele teadus tõenäoliselt ei jõua kunagi, ei tohi me rahulikult või resigneerunult jääda ootama seda aega ega loobuda teatud sünteeside tegemisest juba nüüd. Maailma kõigi aegade suured teadlased, ka keeleteaduse alal, ei ole loobunud sellest kunagi. Ka piiratud faktide najal on võimalik teha teatud süntees. See on võimalik igas teaduses, mis vähegi on arenend, igal ajal. Süntees tuleb teha selles ulatuses, nagu seda lubavad antud momendil käepärast olevad faktid ja detailuurimused. Kui hiljem faktide hulk suureneb, siis võib süntees muutuda ja võidakse jõuda hoopis teistsuguste tulemustele, kuid sama võib juhtuda igasuguse teadusliku uurimisega, mis on rohkem kui paljas materjali registreerimine. Sest missuguses teaduses ja missugune teaduslik tõde on igavesti kindel ja lõplikult lahendatud? Kas keel peab jääma seepärast korraldamata või diletantide hooliks, et lingvistika tõed muutuvad aegade jooksul? See oleks sama hea, kui jätta lapsed ilma teadliku kasvatuseta seepärast, et pedagoogika tõed muutuvad aegade jooksul ja et paljudes pedagoogilistes küsimustes valitseb eri arvamusi. See ei tähenda aga seda, et igal juhul peaks relatiivselt puudulike või teatud momendil käepärast olevate materjalide põhjal tehtud sünteesid olema väärad. Ei, vaid need sünteesid ei saa ainult olla nii ulatuslikud ja detailsed, kui me ehk tahaks näha; tihti peavad nad jääma vägagi üldisteks, kuid nendestki sünteesidest on võrratu kasu nii teoreetilise kui ka praktilise lingvistikal. Peale muu paneb see otsima ja avastama uusi meetodeid ja materjale. Igal juhul avardab see vaatepiiri.

Keele olemuse, arengu ja selle taga peituvate tegurite kindlakstegemine on ka üheks tähtsamaks vahendiks filosoofiliste spekulatsioonide kõrval keele arengu hindamisel, keelendite väärtuse ja keele ideaali fikseerimisel. See on praktilise lingvistika kõige raskem, kuid ühtlasi peaprobleem. Kuid ilma selles küsimuses seisukohta võtmata ei ole mõeldav ühegi keelekorraldus-probleemi lahendus. Siingi saab seisukohta võtta esialgu ainult väga piiratud ulatuses, kuid üksiku keele tegelike keelekorraldus-küsimuste lahendus tavaliselt ei nõuagi keele ideaali probleemi lahendust terves ulatuses, vaid ainult teatud keeles antud olukorra piirides. Põhimõte, et vaimuteadused ja eriti sotsiaalteadused ei tohi teha väärtusotsuseid, peaks nüüd siiski olema ületatud. See omaaegne

seisukoht on viimastel aastakümnetel avaldand küllaltki katastroofilisi tulemusi Euroopas, eriti Saksamaal. Et vastavalt inimeste erineva maailmavaate ja maitsetele erinevad ka arvamused keele ideaali ja keelendite otstarbekohasuse suhtes, see on paratamatu. Kuid see ei tee seisukohavõttu selles küsimuses tarbetuks. Kui teadmised suurenevad, iganend eelarvamused kaovad ja nii teoreetilise kui ka praktilise keeleteaduse probleemistik on põhjalikumalt selgitatud, siis jõutakse paljudes asjades ka ühistele seisukohtadele. Teiselt poolt igal ajal on oma domineeriv filosoofia ja maitse-suund, nii et ka siin on olemas teatud ühtlusvabadetes. Eri arvamused ja uued vaated on ainult kasuks asja mitmekülgeks valgustamiseks ja kultuuri arenemiseks. Ei ole siis õige keelekorraldusteooriat eitada põhimõtteliselt seepärast, et teoreetilise lingvistika uurimuse tulemused muutuvad, või seepärast, et inimeste maitse ja vaated otstarbekohasuse ja ilu suhtes on erinevad. Me ei kavatse püstitada igavesi norme kõigi aegade ja kõigi inimeste jaoks, vaid antud aja jaoks antud olukorras ja neile, kes tahavad neid norme jälgida. Keelekorraldusteooria ülesanne ei ole mitte inimestele peale suruda oma norme, vaid näidata, missugune keelend on parem (mitte õigem) ja mispärast, ja missuguses suunas peaks juhtima keele arengut. Kõik mõne tegeliku keeleteadlase poolt antud normid peavad olema esitatud üksikasjaliku põhjendusega ja kogu probleemi erapooletu ning põhjaliku valgustusega. Igal teadlikul keeletarvitajal, eriti aga igal kirjanikul ja keeleteadlasel on vabadus neid norme ja soovitusi jälgida või mitte. Mõni teine teadlane võib samas küsimuses avaldada hoopis teistsuguseid arvamusi. Autoriteediks peaks kujunema need teadlased, kelle seisukohad on kõige paremini motiveeritud ja kooskõlas vastava keele ühiskonna paremiku vaimuladiga. Anonüümsete kollektiivsete instantside motiveerimata ühe või teise vormi õigeks või vääraks tunnustamisel on vähe väärtust.

Keelekorralduse üldpõhimõtete püstitamine ei ole eriti raske. Need on samad, mis domineerivad keele spontaanses arengus ja peituvad häälik- ja vormimuutuste taga. Need põhimõtted on järgmised: selgus, ekspressiivsus ehk ilmekus, ökonoomia ja ilu. Ökonoomia põhimõte sisaldab lihtsus- ja lühemusprintsiipi. On selge, et teatud keele korraldamisel tuleb lähtuda selle keele olevast olukorrast ja üldstruktuurist. Omapärasuspõhimõttele ei saa praktiliselt omistada nimetamisväärt osatähtsust. Kuigi üldpõhimõtted on lihtsad, on nende rakendamine konkreetsetel juhtumitel raske põhimõtete vahelise antagonismi tõttu. See, mis on ökonoomiline, ei ole alati selge. Eriti kaldub keelearengus konflikt tekkima ühelt poolt ökonoomia ja teiselt poolt ekspressiivsuse ja ilu põhimõtte vahel. Isegi sama

põhimõtte piirides on vastolusid: lähemus ei ole alati kooskõlas lihtsusega. See on üks komplitseeritumaid dilemmasid tekitav moment keelekorralduses. Näit. eesti keeles d-mitmus on lihtsam, kuid enamasti pikem kui i-mitmus. Postpositsiooniline väljendusviis on pikem kui käändeline, kuid ilmekam ja lihtsam. Missugust põhimõtet sellistel juhtudel eelistada? See on keelekorralduse olulisemaid ja raskemaid probleeme. Siia kuulub näit. ka äsja puudutatud küsimus: kas eelistada analüütilist või sünteesilist väljendit? See on ala, kus me ootame vastust tulevaselt keelekorraldusteoorialt. Alamal paar sõna ainult ühe sellise dilemma lahenduse suuna kohta.

Lihtsuse põhimõte, mis mängib nii suurt osa keele spontaanses morfoloogilises arengus ja mida keelekorralduses tuleb arvestada senisest võrratult enam, sisaldab endas m ä r g i ü h t l u s e nõude, mis morfoloogias jaguneb tüveühtluse ja morfeemiühtluse nõudeks, s.t., et sama sõna tüvi jääks muutumata kõigis vormides ja et sama grammatilist kategooriat märgitaks alati sama tunnusega. Esimese nõudele vastab näit. eesti keeles substantiiv *kasu*, vrd. *kasu-l*, *kasu-de-le* jne., teise nõudele näit. *inessiv*, mille tunnus on alati *-s*. Esimese nõudele ei vasta näit. sõna *mägi*, vrd. *mäe-l*, *mäge-sid*, teise nõudele ei vasta näit. pl. part., vrd. näit. *mäge-sid*, *jalg-u*, *pettus-i*, *kont-e* jne. Ilu põhimõte nõuab aga just märgivaheldust ja sellelt seisukohalt oleks eesti keeles näit. pl. part. tunnuste mitmekesidus just positiivne nähe, kuna seevastu olukord, kus pl. part-l oleks alati ainult üks lõpp, näit. *-sid* või *-si*, nagu selle poole esineb osalt tendentsi eesti murretes, oleks negatiivne ja ebasoovitav, kuigi praegu suuremal osal eesti, samuti soome ja ungari käännetel on ainult üks tunnus. Kuidas lahendada selline konflikt märgiühtluse ehk ökonoomia nõude ja vahelduse ehk ilu põhimõtte vahel? Neid kahte vastandlikku põhimõtet on võimatu lepitada, hoolimata mõnest optimistist. Keelekorraldusteooria ei saa omaks võtta sellist printsübilagedust, et alati jätta lahendus isikliku maitse otsustada, nii et kord eelistatakse märgiühtluse, kord märgivahelduse nõuet. Arvestades seda, et terve morfoloogia ja keele kui märkide süsteemi olemus põhjeneb märgiühtluse printsübil, tuleb põhimõtteliselt pidada olulisemaks märgiühtluse nõuet. On ju asi nii, et märgiühtluse nõude tingimusteta ja absoluutne teostus kogu morfoloogia ulatuses, teeb keele kui märkide süsteemi ja suhtlemisvahendi eriti otstarbekohaseks, seejuures ei takista tarvitamast keelt ka kunstivahendina ega esteetiliselt nauditavat stiili. Kui seevastu vahelduspõhimõte viia viimse konsekventsini, s.t. kui iga grammatilise kategooria, näit. iga käände jaoks oleks 10, 20 või (teoreetilise äärmuseni viies) praktiliselt lõpmata hulk tunnuseid, s.t. iga sõna jaoks oma eri käändelõpp või isegi mitu, siis oleks

keele mõistmine ja tarvitamine võimatu. Kuid kus oleks siin teoreetiliselt või praktiliselt määratav piir? Kes või mis määraks selle piiri? Allakirjutanu arvates saab konflikti märgiühtluse ja esteetilise märgivahelduse nõude vahel lahendada üldjoontes ainult sel viisil, et kummagi põhimõttele jäetakse eri alad keele süsteemis ja nimelt: üldiselt tuleb morfoloogias eelistada märgiühtluse põhimõtet, kuna esteetiline vahelduspõhimõtte peaks omama suuremat csatähtsust ainult sõnavara ja süntaksi alal. On selge, et ka süntaxis ja sõnavaras ei saa lubada absoluutset vaheldusprintsübi maksvusele pääsemist, sest ka sel juhtumil muutuks keel tarvitamiskõlbmatuks. Ruumipuudus ei luba lähemalt käsitleda seda märgiühtluse ja -vahelduse põhimõtte domineerimisalade jagamise printsübi rakendamist.

Praktilisi lingvistide ootavad kõigis maades ees tohutud ülesanded, eriti aga noore kirjakeelega maades. Nende ülesannete teostamine nõuab peale iga teadlasele vajaliku eruditsiooni ja intuitsiooni veel eriti julgust (nagu seda oli näit. omal ajal Joh. A a v i k u l) ja esialgu suurt tööd teoreetilise lingvistika nende probleemide alal, mis teoreetilised lingvistid on jätnud seni tagaplaanile. Ei saa nõuda, et praktiline lingvist püüaks lahendada teoreetilise lingvistika, näit. keeleajaloo üksikprobleeme, küll peab ta püüdma muretseda keelekorraldusteooria jaoks vajalikku sünteesi teatavate teoreetilise lingvistika põhiküsimuste kohta, niipalju kui see on võimalik selle praeguse taseme juures ja teoreetiliste lingvistide poolt avaldatud uurimuste põhjal. Seni, kui vajalikud eeltööd teoreetilise lingvistika alal ei ole tehtud, ei saa asuda üksikasjalikumale keelekorraldusteooria väljatöötamisele, nii kahju kui sellest ka on. Ei ole üleliigne ikka ja jälle rõhutada seda, et keelekorraldus on meie vaimse kultuuri küllaltki tähtis probleem ja praktilise lingvistika valdkond hiiglatööd nõudev eri uurimisala, nii et seda ei tohi jätta ei diletantide hooleks (milline seisukoht on nüüd küll ammu ületatud) ega teoreetiliste lingvistide ajaviiteliseks nokitsusesemeks.

V. Tauli.